

**18. ASIRDA ORTA ANADOLU HALKININ İKTİSADİ EĞİLİMLERİ
ÜZERİNDEN ŞEHİRLİLEŞME TECRÜBELERİ**

**THE MIDDLE ANATOLIAN PEOPLES' URBANIZATION
EXPERIENCES FROM THEIR ECONOMIC TRENDS IN THE 18TH
CENTURY**

Zafer Karademir*

ÖZET

Şehirli kesimlerin hayatı tarih boyunca merak edilmiş ve gerek kendi dönemlerinde gerekse daha sonra diğer zümrelerce takip ve taklit edilmiştir. Benzer şekilde Osmanlı şehirlerinde yaşayan ve sosyo-kültürel olarak şehirlileşme kapasitesine sahip olan özellikle *askeri* kesiminin de dâhil olduğu üst sınıfların yaşamı merak konusu olmuştur. Bu çalışma, Osmanlı yeniçağında Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum şehirleri özelinde, bu şehirli kesimlerin iktisadi eğilimleri üzerinden ne kadar şehirlileşebildiklerini ve kırsaldan uzaklaşabildiklerini incelemektedir. Bu anlamda peygamber soyundan gelenler, vakıf sahipleri, eşraf, kadınlar ve sarraflar gibi belirli zümrelere mensup tebaanın şehir yaşamındaki ekonomik ilgi alanları araştırılmakta ve söz konusu ilgiler üzerinden kırsal dünyadan ne denli bağımsızlaşabildikleri meselesi tartışılmaktadır. Konunun tarihsel yansımalarının izlendiği arşiv kayıtlarının temelinde Sivas Ahkâm Defterleri yer almakta olup, dönem olarak 18. yüzyılın ortaları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eyalet-i Rum, şehirli, sâdât, vakıf, kadın

* Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
zaferkarademir58@gmail.com

ABSTRACT

The life of urban peoples have been wondering throughout history and it was followed and imitated by the other groups both in their times and then. Same as the life of the upper classes includes especially officials (*askerîs*) who lived in Ottoman cities and had the capacity for urbanization as social-cultural was the topic of curiosity. This study investigates how the urban peoples especially the peoples of Sivas, Tokat, Amasya cities urbanized and how could they move away from the rural from their economic trends in the Ottoman new age. At this mean the economic interests of the certain urban groups like the descendants of the prophet, the owners of the waqfs, the notables, women and the moneychangers are researched and the matter how they independence from the rural world is also being discussed. The basic of the archive documents from which the historical trails of the topic is able to followed up is the Sivas Ahkam Defters and the middles of the 18th century was determined the main era.

Key Words: Eyalet-i Rum, townsman, sâdât, waqf, woman

Giriş

Rum Eyaleti 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı idari yapılanmasında önemli bir bölge olarak kalmıştır. Sivas ili dışında Amasya, Çorum, Bozok, Divriği, Canik ve Arapkir livaları da eyaletin sınırları içinde yer almış önemli merkezlerdir.¹ Sınırlardaki ufak çaplı değişimler dışında eyalet 19. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir bölge olarak kalmıştır. Bu çalışmada seçilen bölgeler Eyalet-i Rum kapsamında yer alan ve bugün il (şehir) statüsünde olan Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum şehirleridir. Her ne kadar bugün şehir sayılan söz konusu yerler, Osmanlı idari düzeninde kimi zaman şehir ismiyle değil de kaza (kadılık) merkezi şeklinde teşkilatlandırılmış olsa da, bu yerleşim birimleri incelenen dönemde şehir (*medine*) olarak nitelendirilmekteydi.² Bunlar içinde erken devirlerden itibaren Sivas ilini, eyaletin merkezi olarak baskın şehir statüsüyle daha baştan ayırmak gerekir.³ Amasya sancak merkezini ifade eden Amasya şehri de bu özelliğini 16. yüzyıldan önce kazanmış bulunmaktaydı.⁴ Aynı şey Tokat için de geçerliydi. Bölge daha 15. asrın ortasında onlarca mahallesiyle tipik bir şehre dönüşmüştü.⁵ Yine hem Tokat hem de Çorum 16. yüzyılın ikinci yarısında yüzden fazla dükkânı ile kentleşmişlerdi.⁶ Yine Kuban'ın şehir olma vasıflarını sayarken ifade ettiği

¹ Besim Darkot, "Sivas", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt: 10, İstanbul, s.574.

² Amasya, Tokat ve Çorum kaza merkezleri için ise Osmanlı diplomatikasında *medine* ifadesinin bir ön ad/sıfat olarak kullanılması da onları kırsaldan ayıran önemli bir nitelemedir. *Medine-i Amasya* ifadesi için bkz: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sivas Ahkâm Defteri, Defter No: 1, Sayfa No: 4, Ağustos 1742*. Bundan sonra: *BOA, SAD, 1/4, Ağustos 1742*; Ayrıca; *BOA, SAD, 1/15; 1/28*. *Medine-i Tokat* ifadesi için bkz: *BOA, SAD, 1/5; 1/7; 1/17*. *Medine-i Çorum* ifadesi için bkz: *BOA, SAD, 1/56; 89/2*. "Şehir" kavramı konusundaki tarif ve tartışmalar için bkz: Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?", *Osmanlı*, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 528-535; "Osmanlılar ve Şehir Hayatı", *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt III. Kısım*, TTK, Ankara 2002, s. 1923-1932; Suraiya Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Çeviri: Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 12-14; Nagehan Üstündağ, "Osmanlı'da 'Şehir' ve Şehri Geliştiren Unsurlar Olarak Ayanlar: Vidin ve Ruscuk Örneği (18. Yüzyıl)", *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 2, Bahar 2005, s. 149-167; Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt.3, Sayı. 6, 2005, s. 57-88;

³ 14. yüzyıl Eyyubi yazarlarından Ebü'l-Fida, "Rum" başlığı altında Sivas şehrini anmaktaydı. Aynı listede Amasya ve Tokat'ı da "şehir" olarak gösterilmektedir. Nakleden; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 69. Şehrin bu statüye erişmesi ve incelenen dönem de dahil fiziki yapıların bu sürece katkısına dair ayrıntılı bir çalışma için bkz: Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf- Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

⁴ Adnan Gürbüz, *Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 38.

⁵ Ali Açıkl, "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, s. 220.

⁶ Faroqhi'nin tespiti için bkz: Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, s. 42-43.

gibi⁷ mahalleleri, camileri, çarşıları, loncaları, vakıfları ve eşrafi ile söz konusu yerleşim birimleri birer şehir halinde örgütlenmişlerdi. Dolayısıyla nüfuslarından ziyade sahip oldukları kurumları ve bunların işlevleri ile kent olma vasfının önemini vurgulayan görüşlere uyar bir şekilde incelenen yerleşim birimleri çoktan kentleşmişlerdi.⁸

Bu makale kapsamında incelenen dönem (1743-1754), aynı zamanda Osmanlı toplumunun da genel olarak şehirleşme sürecinin çoktan başlamış olduğu bir dönemi ifade ediyor. Zira 16. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Celali olayları sırasında değişen kadim Osmanlı iktisadi yapısı, beraberinde yavaş yavaş köylerin ya da köy altı yerleşmelerin boşalması ve şehirlerde beklenmedik hızlı nüfus artışı getiriyordu. Şüphesiz bu hızlı ve kontrolsüz şehirleşme, sağlıklı ve verimli bir dönüşümden çok çok uzaktı. Zira denetimsiz ve vasıfsız halleriyle pek çok işsiz genç şehirlere akarken, zaten tüketim eğilimli olan şehirli hayatına yeni üretici olmayan zümreler ekleniyordu.⁹ Bu ise şehirlerde, sanayi yatırımları ile desteklenmiş ve sözü edilen genç zümrelere istihdam sağlayacak bilinçli bir şehirleşme ve şehirlileşme sürecine işaret etmiyordu. Nitekim nüfusu birdenbire artan kentler iâşe sıkıntılarına maruz kalmaya başladılar.¹⁰ Bu gelişmeler dönem idarecileri tarafından da çok iyi biliniyordu ve onlar şikâyet etmekten öteye geçecek şekilde yapıcı bir planı uygulamaya koyamıyorlardı.¹¹

16. yüzyılda yaşanan ve şehirlerin büyümesine neden olan nüfus artışı, tüm ülkede aynı seviyede devam etmediği gibi, 17. yüzyılda bazı bölgelerde nüfusta azalmalar dahi oldu. Ancak incelenen bölgedeki şehirlerin nüfusu için aynı şey söylenemez. Örneğin Amasya kent nüfus 17. yüzyılda da artış gösterdi.¹² Sivas, Tokat

---

⁷ Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, 1968, S. 7, s. 67-69.

⁸ Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, s. 12, 29.

⁹ Şehirlere yığılan kesimler arasında suhteler ve levendler ağırlıklı olarak yer alıyordu. Mustafa Akdağ, *Celâli İsyânları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963, s.44.

¹⁰ Akdağ, *Celâli İsyânları...*, s. 48. Osmanlı toplumunu derinden etkileyen bu iâşe sıkıntıları hakkında ayrıca bkz: Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

¹¹ 2 Eylül 1567 tarihli bir fermanla Anadolu ve Rumeli’de meskûn iken çiftini çubuğunu terk edip başkente gelen halkın bu hareketine müsaade edilmemesi için kadılar, mahalle imamları ve kethüdalar uyarılıyordu. Bkz: Ahmet Refik, *Onuncu Asr’ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, Haz: Abdullah Uysal, Ankara 1987, s. 205.

¹² İlhan Şahin, Feridun Emecen, “Amasya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, s. 2.

ve Çorum şehirleri için de yüzyılın başlarındaki Celali etkisinden sonra belirgin bir nüfus kaybından bahsedilmez.¹³ 18. yüzyıl ise Osmanlı sınırlarında toprak kayıpları, kıtlıklar ve savaşlar gibi nedenlerle genelde bir nüfus kaybı dönemini işaret ediyordu. Ancak bu aşağı yönlü değişim da her yerde aynı sonuçlar ortaya çıkarmadığı gibi nüfus kayıplarının daha çok, kırsalı etkilediği söylenebilir.¹⁴ Nitekim aynı yüzyılda iç kesimdeki şehirlerde nüfus artışı devam ederken, kırsal yapıda önemli roller üstlenen konargöçerlerin iskân edilmesi sürecine hız verildi.¹⁵ Dolayısıyla burada incelenen kentler dönem içerisinde küçük fasıllar dışında bir demografik büyüme içinde olmuşlardır.

İmparatorlukta köyden ya da diğer kırsal bölgelerden zorunlu nedenlerle şehirlere göç edenlerin neredeyse tamamının tarım dışında hayatını kazanacağı becerisi veya mesleği olmadığından onların toprağa bağlı iktisadi yaşamdan kopmaları kolay değildi. Diğer açıdan otoktan şehirlilerin de öteden beri şehirlerin çevresindeki arazileri ekip biçtikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle erken dönemlerden itibaren Osmanlı Anadolu'sunda “şehirli” diye ifade edilen ve şehir merkezinde eskiden beri ya da sonradan meskûn bulunan reyanın ekonomik anlamda kırsal köklerinden öyle bir çırpıda vazgeçemedikleri, geçemedikleri söylenebilir.¹⁶

İşte bu çalışmanın temel gayesi bu şehirlileşme sorununun Rum Eyaleti'ne bağlı kentlerde nasıl tezahür ettiğinin izlerine ulaşabilmektir. Bu amaçla araştırmada, temelde Eyalet-i Rum denilen oldukça geniş bir bölgeye ait olan ve 18. asrın ortalarına tarihlenen Sivas Ahkâm Defterleri'nden faydalanmıştır.¹⁷ Bu defter serisi doğası gereği şikâyet konularını içeriyor olmakla birlikte, her şikâyetin kendi içinde kimi zaman

¹³ Tahmini demografik veriler için Bkz: Ömer Demirel, “Sivas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 280; Açıklık, “Tokat”, s. 221; İlhan Şahin, “Çorum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul 1993, s. 374.

¹⁴ Değerler için bkz: Numan Elibol, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:2007, Cilt: 12, Sayı:2, s. 147.

¹⁵ Yunus Koç, “Nüfus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 297.

¹⁶ Mesela Çorum'a ait 16. yüzyılın ikinci yarısından sonraki verileri derleyen İslamoğlu'na göre, şehir halkının tarımsal faaliyetlerinde bir artış gözlemlenmiştir. Yazar bunu bir “köylüleşme” olarak görmemektedir. Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 321. Elbette bir köylüleşmeden bahsedilemez ama bu gelişme şehirlilerin gerçek kimliklerini kazanmada en azından iktisadi gelir sahaları açısından kırsaldan kopamadıklarını gösteriyor.

¹⁷ Defterlerdeki kayıtların ilki Evâhir-i Cemâziyelâhir 1155 (3-13 Ağustos 1742) sonuncusu ise Evâsıt-ı Şevval 1169 (9-19 Temmuz 1756) tarihlerine aittir.

ayrıntılara inen birer hikâye içermesi, tarihçilik adına her hükümde yeni bir bilgi deposuna ulaşılması anlamına geliyor.¹⁸ Birbirini kronolojik olarak takip eden toplam beş adet defter içerisindeki kayıtlar üzerinden, başlangıçta ifade edilen dört farklı şehrin ahalisinin şehirde yaşıyor olmaları ile bir kent ekonomisine ne derece ayak uydurduklarının ipuçları aranmaktadır. Araştırmaya daha fazla konu olan zümre, “yönetici elit”¹⁹ diye tarif edilen kesimler içinde yer alan vakıf sahipleri ile üst seviyede dini statüleri olanlardır. Bu kapsamda araştırma esnasında vakıf kayıtlarının rehberliği oldukça faydalı olmuştur. Şehirli vakıfların sahipleri veya idarecilerinin kimliği ile bu şehirli kurumların hangi iktisadi varlıklar üzerinden hayatlarını devam ettirdiğine dair niceliksel veriler değerlendirilmiştir. Yine peygamber soyundan gelenler (*sâdât*) ile etkin zimmîlerin şehir iktisadına katkılarının onların şehirli vasıfları ile ne denli örtüştüğüne dair izler takip edildi. Nihayet kadınların kentli yaşamındaki rolleri üzerinde duruldu.

Her Şeye Rağmen Toprağa Bağlılık

Bir büyük tarihinin en yalın ama o bir kadar da kapsayıcı ifadesiyle 16. yüzyıl Akdeniz dünyasında “tarım en büyük endüstridir”.²⁰ Aynı şey Osmanlı için de geçerliydi ve bu devasa imparatorluğu, nüfusunun üçte ikisi kırsalda yaşayan bir tarım ülkesiydi.²¹ Ancak burada kentlilerin bir kısmının da gelirlerini toprak üzerindeki faaliyetlerden elde etmeye devam etmiş olması önemlidir. Nitekim 18. yüzyılı da kapsayan yeniçağın en belirgin iktisadi özelliklerinden biri, belki de en başta geleni tüm dünyada toprağa bağlılığın neredeyse her kesimden insanın hayatında bir şekilde kendini hissettirmeye devam etmesiydi.²² Pamuk’un yerinde tespitiyle 16. yüzyıldan itibaren köyler kent ekonomisiyle bütünleşmiş durumdaydı. Zira kentlerin çevresindeki

---

¹⁸ Bu defter serisi hakkında teknik bilgiler için bkz: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010, s. 21-46.

¹⁹ Fatma Acun, “A Portrait of the Ottoman Cities”, *The Muslim World*, Volume: 92, Fall 2002, s. 271.

²⁰ Fernand Braudel II. *Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C.1, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s. 505. Daha etkileyici bir başka ifade ise şöyledir: “Toprak en büyük hırs ve tamah kaynağıdır”. *Aynı eser*, s. 509.

²¹ Donald Quataert, “Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922”, *International Labor and Working-Class History*, No. 60 (Fall, 2001), s. 94.

²² Örneğin İngiltere’de 18. yüzyılda azınlık olan şehirli kesimler dahi bir şekilde çiftlikler ve arazilerle kâr amaçlı olarak ilgilenmekteydi. G. E. Fussell, “The Farming Writers of Eighteenth-Century England”, *Agricultural History*, Vol. 21, No. 1 (Jan., 1947), s. 1.

köylüler meyve, sebze ve et-süt ürünleri ile kentleri besliyorlardı.²³ Benzer şekilde Rum Eyaleti şehirlilerinden kimisi kenarlardaki iştah kabartan tımar arazilerinin işletilmesine talip olabilmişken²⁴, kimileri de resmi görevlerinin kendilerine sağladığı avantajlardan faydalanarak ticari artı ürün elde edebilecekleri toprakları işletmişlerdir.²⁵ Dolayısıyla erken dönemlerden itibaren başladığı bilinen kentli-kırsal ekonomik bütünleşmesi, incelenen dönemde de varlığını sürdürmüştür.

Aslında şehirli olmanın olmazsa olmazları arasında hiçbir surette toprak tarımı ile ilgilenmemek gibi bir şart yoktur. Hatta bir araştırmacının deyişiyle²⁶ şehirli olmanın şartları içinde zirai faaliyetlerin yeterli teknoloji ile yürütülmesi dahi vardır. Burada asıl dikkat çeken husus inceleme esnasında görülen ve aşağıda bahsedilecek olan pek çok kayıttaki kırsaldaki toprakların şehir iktisadında büyük bir değer olduğu ve şehirli de olsa her kesimden insanın temel mülkü ya da geçim kaynağı olma halini sağlam bir şekilde sürdürdüğüdür. Evet, belki bu insanlar Baykara'nın ifade ettiği gibi "çift" sahibi değildiler²⁷; ancak onlar, kırsaldaki arazileri yoluyla bağ kurdukları çift sahipleri üzerinden kazançlar elde ediyorlardı. Bunlar arasında Osmanlı askerî grubunun en kadimlerinden olup, köylü ekonomisine bağlılığın en önemli temsilcilerinden sayılan tımarlı sipahiler incelenen dönem 18. yüzyılın ortaları olmasına rağmen hala güçlü bir şekilde bu yapıyı devam ettirmekteydiler. Tımar sahibi sipahilerden bazıları arazileri köylerde olmasına rağmen şehir merkezlerinde ikamet ederek şehirlilerin kırsalla olan mevcut bağlarına yenilerini ekliyorlardı.²⁸ Aynı şekilde malikâne hissesi bulunan ya da mülk olarak toprak sahibi olan şehirliler kendileri işlemediği durumda mukataa ile

---

²³ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, s. 39. Bu çalışmada iki tarafın ilişkisinde, Pamuk'un sözünü ettiği köylerin kentleri besleme halinin tersinden tezahürünün oldukça belirgin yansımaları görülmektedir.

²⁴ Sivas şehrinin kenarındaki arazilerden bazısına mutasarrıf bir zımmi için bkz: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sivas Ahkam Defteri, Defter No: 1, Sayfa No: 48, Miladi Tarih: Aralık 1742*. Bundan sonra: *BOA, SAD, 1/48, Aralık 1742*.

²⁵ Sivas kalesi muhafızlarının kendi tımarlarında (*mustahfizan tımarı*) toprak tasarruf ermelerine dair bkz: *BOA, SAD, 1/73, Ocak 1743*. Kale muhafızları bu görevleri karşılığı olarak çiftlik de tasarruf etmekteydiler. Bkz. *BOA, SAD, 1/80, Şubat 1743*.

²⁶ Fatma Acun, "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği", *Bellekten*, LXV, Nisan 2001, Sayı 242'den Ayırabım, Ankara 2001, s. 166.

²⁷ Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?", s. 529.

²⁸ Kendisi şehir merkezinde arazileri köylerde olan tımarlı sahipleri için bkz: *BOA, SAD, 1/32; 1/70; 1/107; 2/49; 2/346; 2/363*.

onları işleyecek mültezimler bulabiliyorlardı.²⁹ Böylece şehirden uzaklaşmadan zirai işlerini yürütüyorlardı.

Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatının temel taşlarından olan vakıflar da şehirlerin sadece sosyal ve dini değil ekonomik dinamikleri ile bütünleşmişti.³⁰ Elbette tüm vakıflar şehirlerde faaliyet göstermemekteydi. Ancak ana merkezi kentlerde olan mâlen cüsseli vakıflar, şehir sınırlarına hapsolmek yerine şartlar elverdiği ölçüde kırsala açılmakta bir beis görmediler. Öyle ki Eyaleti Rum'daki şehirlî zümreler içinde yer alan vakıf sahiplerinin köylerle olan iktisadi bağları, buralardaki toprak varlıkları üzerinden güçlü bir şekilde devam etmiştir. Bu konudaki verilere geçmeden önce vakıf kurucularının kimlikleri üzerinde yapılacak bir değerlendirme konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Osmanlı vakıf sisteminin tipik bir özelliği olarak vakıf kurucularının daha çok sermaye ya da siyasi nüfuz sahibi olan kesimlerden geldiği bilinmektedir.³¹ Bu anlamda imparatorlukta vâkıfların ezici bir çoğunlukla hanedan üyeleri ya da askerî kesime dâhil kimseler arasından çıktığı görülmektedir. Bu durum nicelik olarak böyle olduğu gibi nitelik olarak da böyledir. Yani nüfuz sahibi sermayedarların kurduğu müesseseler hem sayısal olarak fazla, hem de bunların iktisadi gücü o nispette büyüktü. Daha önceki çalışmalardan elde edilen verilerle oluşturulan aşağıdaki tablo nüfuzlu kesimlerin vakıflar üzerindeki etkisini göstermektedir:

Tablo 1: Vakıf Kurucularının Kökeni (%)

Dönem	padişah idareci	ayan	ulema/şeyh	çiftçi	tüccar/zanaatkar	kadın	mesleksiz
1585-1683 ³²	1,2	55	-	13	0,5 ³³	-	* 30

²⁹ Amasya'da oturan El-hac Mustafa isminde bir zat Taşabad kazasında sahibi olduğu malikâne toprağını Mustafa isminde başka bir şahsa iltizama vererek işletiyor ve ondan mukataa ücreti alıyordu. *BOA, SAD, 1/190, Ağustos 1743.*

³⁰ Pek çok Türk şehri ilk varoluş sürecini vakıflara bağlı kurumların çevresindeki yerleşmelere borçludur. Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 9, Tıpkıbasım, Ankara 2006, s. 30.

³¹ Bkz: Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas 1998, s.216; Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul 1982, s. 143-164.

³² Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, s. 216.

³³ Reaya.

18.yy³⁴ 5,1 37,4 1,8 20,5 0 1,8 17,3 15,1

*Kadınlar ayrıca hesaplanmamış olup diğer zümreler içine dağılmış şekilde 1663 vakfiyeden 123'ü (%7,3) kadınlara aittir.

İlk döneme dair hesaplamada askerî zümresi müntesibi vakıf kurucularının oranı %70 iken; içinde mesleği belirlenemeyenler de dâhil olmak üzere sivil reayanın oranı %30 şeklindeydi. 18. yüzyıldaki verilere bakıldığında vakıfların kabaca %80-90'ı askerî zümresine mensup kişilerce kurulmuşken; reayanın payı %10 civarındaydı.³⁵

Bu çalışmada ise -Tablo 3'te görüldüğü üzere- vakıf isimlerinden hareket edildiğinde; ismi belirlenebilen 57 vakıf içinde, 11 isimde paşa, 7 isimde ağa, 2 isimde "bey" ifadeleri geçmektedir. Bunların yanında çelebi, hacı (2), hoca, han, sultan, şeyh, seyyid, emir, ahi, abdal, baba ve gazi gibi ön adları olan vakıflar da bulunmaktaydı. Tüm bu betimlemeler dışında kalan yani isminde herhangi bir zümreye aidiyet belirtmeyen vakıfların sayısı ise 13 civarındaydı. Bu durumda en iyi rakamla reayanın kurduğu vakıfların tüm vakıflara oranı %22 civarındaydı. Söz konusu oran yukarıdaki daha erken dönemlere ait rakamlara yakındır. Dolayısıyla şehirli vakıfların büyük nispette yine statü ve maddi güce sahip kesimlerce kurulup işletilmeye 18. yüzyılda da devam ettiği söylenebilir.

Ahkâm kayıtlarından elde edilen verilerle mütevelliler üzerinden bir değerlendirme yapılması da mümkün oldu. Buna göre çalışma kapsamında incelenen mütevellilerin statü/unvan ve cinsiyet bakımından sıralanması şu şekilde ortaya çıkmıştır:

Tablo 2: Eyalet-i Rum Şehirli Vakıfların Mütevellilerinin Kökeni (1742-1755)

Seyyid	El-hac	Şeyh	Hafız	Molla	Efendi	Ağa	Bey	Halife	Kadın	Vasfi Belirsiz
63 kişi	9	6	4	3	1	1	1	1	11	36

³⁴ Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", s. 146.

³⁵ Yediyıldız, a.g.m., s. 151. Askerîlerin vakıf kurucuları olarak Edirne'de de aynı etkin rolleri için bkz: Şerife Eroğlu Memiş, 17. ve 18. Yüzyıllarda Edirne'de Vakıf Kurucularının Toplumsal Statülerine İlişkin Bazı Tespitler, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2011, Sayı: 36, s. 67-86.

Vakıf kurucusu olan ailenin evlatlarının genelde vakıflarda mütevellilik görevini üstlendikleri düşünüldüğünde buradaki insanların vakıf sahibi ya da sahiplerinden birisi olarak kabul edilmesi gerekir. Bu durumda vakıflar ile sâdât arasındaki sıkı ilişkiden rahatlıkla bahsedilebilir.³⁶ Yine kurucusunun statüsü belli ve erkeklerin sahibi olduğu vakıflardan neredeyse tamamında askerî sınıfına mensup insanlar göze çarpmaktadır. Bunlar içinde ulema kökenli olanların da yer alması önemlidir. Bu sonuç da yukarıdaki daha erken dönem ait iki araştırmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. 18. asırda Rum Eyaleti'nde vakıf kurucularının, selefleri gibi yine nüfuz sahibi kesimlerden olduğu ve benzer şekilde dini hassasiyeti bulunan insanların bu alana daha fazla yönelmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Dahası bu rakamların rehberliğinde kadınların da iktisadi hayatın tam ortasında yer aldığını söylemek gerekir.

Vakıf sahibi şehirli kesimlerin hangi akarat üzerinden iktisadi hayatlarını sürdürdükleri burada önem kazanmaktadır. Elinde sermayesi olup bir şekilde vakıf kuran kentliler yine aynı kurum içerisinde kâr elde edebilecekleri hangi yatırım alanlarına yönelmişlerdir? Bu sorunun cevabı onların mali açıdan kırsaldan koparak şehirleşmelerinin ne derece gerçekleşmiş olduğuna bir nebze ışık tutabilecektir.

Yeniçağ Osmanlı ekonomik yapısının temel olarak toprağa bağlı ve bunun neticesinde kırsal ağırlıkta olduğu bilinmektedir. Geleneksel tarım ekonomisi olarak ifade edilen bu yapı yıkılma dönemine, hatta en sonuna kadar varlığını sürdürmüştür.³⁷ Daha başından itibaren temelleri atılan bu yapıda, kırsal ekonominin şehirli vakıfların ana dayanaklarından hatta bazen en önemli sacayağı olduğundan bahsetmek mümkündür.³⁸ Bu çalışmada Rum Eyaleti'ne ait Ahkâm kayıtlarının rehberliğinde

---

³⁶ Sâdâtın vakıflardaki sağlam rolü konusunda Sivas şehrine ait, daha geniş dönemi kapsayan ama daha müşahhas örnekler için bkz: Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek...*, s. 124-127.

³⁷ Halil İnalçık, "Köy Köylü ve İmparatorluk" V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, TTK, Ankara 1990, s.1.

³⁸ Mesela Edirne'nin güçlü vakıflarından II. Murad Camii ve Darülhadis Vakfı'nın 1592 yılındaki temel gelir grubunu %88 oranıyla kırsal gelirler oluşturuyordu. Kayhan Orbay- Hatice Oruç, Sultan II. Murad'ın Edirne Câmî-i Şerif ve Dârü'l-Hadis Vakfı (1592-1607)", *Tarih Dergisi*, Sayı 56 (2012 / 2), İstanbul 2013, s.5. Sivas şehirli vakıflarının gelirlerini inceleyen Demirel tarafından, yapılan çalışmada kırsaldaki araziler üzerinden veriler değerlendirilmiş ve şehir harici arazilere bağlı gelirler en önemli girdi kalemi olarak belirlenmiştir. Veriler miladi 1278 yılından başlamakta olup söz konusu kırsal kökenli gelirler kimi zaman azalma gösterse de bunların önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Bkz: Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek...*, s. 97, 195 Tablo VI. 1835 yılında dahi incelenen vakıflar için karye-mezraa gelirleri %35 civarındaydı. *Aynı eser* s. 113.

iktisadi faaliyet alanları tespit edilebilen 57 farklı şehirli vakıf incelendiğinde, pek de sürpriz olmayacak şekilde, en yoğun olarak toprak üzerine yatırım yapıldığı görülmüştür. Zira bu vakıflardan 40 tanesi (%70) çeşitli kırsal bölgelerde tımar ya da mülk olarak zirai arazilere hükmetmekteydi. Buna bahçe sahibi olanlar ile (4 adet), mezrası bulunan bir başkası eklendiğinde bu oran %80'lere kadar varabilmektedir. Söz konusu değer, şehirli vakıflarda oldukça ciddi düzeyde bir şekilde toprağa bağlı iktisadi yapının varlığını göstermektedir.³⁹ Vakıf sahipleri ya da varisleri arasında ağa, paşa, zade, şeyh gibi güçlü statüler ifade eden ve mali bakımdan nispeten kuvvetli oldukları varsayılabilecek insanlar olsa da; anlaşılan o ki çoğu yatırımcı, işini riske ederek ticaret, zanaat, küçük sanayi işletmeleri ya da para vakıfları gibi sahalara ağırlık vermektense toprağa yönelmiştir. Bu büyük oranı temsil eden insanlar en iyi bildikleri işe, yani toprağın ekim-dikimine daha fazla bel bağlamışlardır. En az bu oranın büyüklüğü kadar önemli bir diğer husus ise bu vakıfların birer şehirli vakıf olmalarıdır. Büyük bölümü adıyla ya da akaratı ile günümüze kadar gelmeyi başarmış ekâbir vakıfları olan bu kurumların sahipleri, idarecileri ve çalışanları da bundan memnun olmalıydılar. Zira yukarıda sözü edilen tarım dışı alanlara kaymak daha hareketli olmayı gerektiriyordu ve tüm çabalara rağmen kaybetme riski ziraat dışı alanlarda daha fazlaydı. Rençperlikte iklim ve vergi dışında tarımsal kazancı riske edecek pek fazla karanlık nokta yokken, ticaret, zanaat, para üzerinden para kazanma ya da sanayi kollarından birine bulaşarak üretim sektörüne girme halinde geleceğe dair birçok belirsizliğe de yelken açılmış oluyordu. Nitekim işgücüne gidecek maddi kayıptan, mevsimsel ya da daha başka pek çok sebep nedeniyle müşteri kitlesinin muhtemel kaybına ve dolayısıyla satış değerlerindeki düşüşe her zaman gebe bir alana girmek çoğu girişimciyi korkutmuş olmalı. Ayrıca tarım dışı sahalara kaymak uzman işçilere ihtiyacı da doğurabilmekteydi ki bu herkesin altından kalkabileceği bir iş değildi.

En büyük varlıkları toprak olan şehirli vakıflar bu alanda başka adımlar atarak kendilerini sağlama alacak şekilde maddi dayanaklarını güçlendirebiliyordu. Nitekim çoğunlukla tasarruf hakkı elinde olmakla birlikte şanslı ve belki de nüfuzlu olan

---

³⁹ 18. Yüzyıl Türkiye'sinde faal 330 vakıf üzerinde yürütülen başka bir araştırmada, şehirli ya da kırsal diye ayrılmamakla birlikte, toprağa bağlı gelirler tüm gelirlerin yaklaşık üçte birine ulaşmaktaydı. Bkz: Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 18, Ankara 1984, s. 40.

vakıflar, elde ettikleri resmi belge (*temlikname*) ile toprak varlıklarını kendi mülkleri haline getirebilmekteydi.⁴⁰ Elbette bu daha tercih edilesi bir yoldu. Bu şekilde mülk haline gelen arazilerin, vâkıfların kontrolünden çıkması zorlaşmış oluyor ve vakfin soyundan gelenler adına geleceğe dair iyi bir şey yapılmış oluyordu. Şehirli vakıf sahiplerinin her zaman küçülme riski taşıyan mali güçlerini artırmak için denedikleri bir başka yol ise maddi varlıklarını çeşitlendirmektir. Gelir kaynaklarının hem sayı bakımından⁴¹ hem de uğraş alanı bakımından artırılması, bunlardan herhangi birinin ya da birkaçının başına gelebilecek beşeri veya doğal felaketlere karşı bir sigorta görevi görüyor olmalıydı. Örneğin Tokat şehrinin saygın vakıflarından Yağlıbasan Vakfı'nın Kazabad'da hem çiftlikleri hem de bağlarının olması gelir kalemlerinin yelpazesinin genişletilmesi manasına geliyordu.⁴² Başkalarının da aldığı bu önlem⁴³ en basit ifadeyle vakıfların yaşam sürelerini uzatıyor olmalıydı.

Eyalet-i Rum kapsamında bariz ve çok canlı bir şekilde toprak varlıkları üzerinden iktisadi gelirler kazanmaya devam eden vakıfların mevcut faaliyet sahalarını genişletme eğiliminde oldukları da anlaşılmaktadır. Harita 1'in de gösterdiği gibi şehir merkezli vakıflar adeta kökü şehirlerde olan ekonomik can damarlarının kılcallarını alabildiğine taşraya yaymak suretiyle, ana merkezlerine destek verecek bir yapı oluşturmuşlardı. Daha özel örneklerden gidilecek olursa; Amasya Yakup Paşa (Çilehane) Vakfı 18. yüzyılın ortalarında çeşitli bölgelerdeki malikânelerinden kazandığı para ile imaretin mutfak giderlerini karşılamaktaydı.⁴⁴ Yine Sivas şehir merkezinde kurulu Şeyh Çoban Zaviyesi'nin şehrin muhtelif köylerinde arazileri bulunmaktaydı.⁴⁵ Sivas kökenli Fağfur Paşa Vakfı'nın ise Tokat ve Kazabad köylerinde, çevredeki nüfuzlu kesimlerin iştahını kabartacak kadar mahsul elde eden pek çok zirai sahası vardı.⁴⁶ Kimi vakıflar ise adeta başka yerlerde “şubeler” açmak suretiyle iktisadi

---

⁴⁰ Mesela Çorum merkezde kurulu bulunan Ahmed Hoca Evkafı'nın yine kaza merkezindeki tasarruflu arazileri, bir süre sonra bir mülkname ile kendilerine tamamen teslim edilmişti. *BOA, SAD, 3/75, Temmuz 1747.*

⁴¹ İki vakıf kurmak ya da iki ayrı vakfin idaresini yürütmek şeklinde olabilir. Sivas'tan örnek için bkz: *BOA/SAD, 4/67.*

⁴² *BOA, SAD, 2/355-2; 3/312-4.*

⁴³ Bkz. Tablo 4.

⁴⁴ *BOA, SAD, 1/3, Ağustos 1742.*

⁴⁵ Bkz. *BOA, SAD, 1/21 (Mükerrer), Ağustos 1742; BOA, SAD, 1/24, Eylül 1742.*

⁴⁶ *BOA, SAD, 1/51, Aralık 1742.*

denetim sahalarını daha kuvvetli hale getiriyordu. Örneğin Amasya Hızır Paşa Vakfı'nın mülhakatından olan Oruç Bey Vakfı, Kedeğra kazasındaydı ve buradaki Oruç Bey Türbesi ve Zaviyesi'nin Virancık köyünde malikâne hissesi bulunmaktaydı.⁴⁷

Vakıflar eliyle yürütülen tarımsal faaliyetlerde kullanılan toprakların bu şekilde malikâne-divani sistemi ile tasarrufuna canlı bir şekilde devam edilmesi dikkat çekicidir. Buradaki örneklerde, Barkan'ın ifade ettiği gibi⁴⁸, toprağın malikâne kısmı dâhilinde kalan parçasının sahibi bizzat vakıfların kendisidir. Dolayısıyla mülk varlıklara sahip bireylerin her türlü alım satım yapma ve miras bırakma gibi hakları korunmaktadır. Neticede hem mülk haklarını koruyan hem de divani kısmı ile devlete eklemlenerek büyük bir güce sırtını dayayan vakıflar bu sistemden mutlu olmalıydılar. Bu nedenle yaygın bilinenin aksine hem tımar usulünün hem de bunun ilk nüvelerinden olan ikili tasarruf sisteminin 18. yüzyılın ortalarında, incelenen bölgede hala pek canlı bir şekilde sürdürüldüğü söylenebilir. Dahası söz konusu sistem dâhinde olan kırsal bölgelerdeki tımar topraklarının şehirli ve nispeten güçlü sayılabilecek vakıflar tarafından çok ciddi bir şekilde talep görmesi de önemlidir. Buna sadece Eyalet-i Rum vakıfları değil başkent kökenli ama Sivas ve bağlı şehirlerde kolları olan vakıflar da dâhil edilmelidir. Örneğin İstanbul'daki Veziriazam Mustafa Paşa⁴⁹ Vakfı'nın Sivas merkezinde inşa ettiği han, hamam ve camisi adeta onun birer taşra şubesi gibi faaldi. Vakfın Karahisar nahiyesinde sahibi olduğu köyün malikâne kısmı taşra şubesine aitken divani hissesi ise ana merkezdeki kurumun damarlarının kılcal kısımlarına işaret ediyordu.⁵⁰

Şehirli vakıflara bağlı tarım arazilerinin illa uzak kırsallarda olması gerekmiyordu. Bu kurumların şehir içinde toprak üzerinden gelir elde ettiklerini görmek

---

⁴⁷ BOA, SAD, 3/339-3, Kasım 1749.

⁴⁸ Ömer Lütfü Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 154. Sistem hakkında genel ve özel malumat için bkz: Barkan, *aynı eser*, s. 151-205; Margaret L. Venzke, "Aleppo's Mâlikâne-Divânî System", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 106, No. 3 (Jul. - Sep., 1986), s. 451-469.

⁴⁹ Kemankeş Kara Mustafa Paşa (ö.1644) Vakfı.

⁵⁰ BOA, SAD, 2/425, Ekim 1746. Vakfın ayrıca Han-ı cedid kasabasındaki arazilerinde de gayr-i Müslim reayası vardı. Bkz: BOA, SAD, 2/428. Başkent merkezli başka bir vakıf için bkz: BOA, SAD, 2/426. Bu durum ziraat dışı faaliyet alanlarında da geçerliydi. Örneğin İstanbul'da Fatih semtinde Fatih Türbesi'nin yanında yer alan Gülbahar Hatun Türbesi Vakfı'nın akaratından olmak üzere Tokat'ta Kebir Taşhan Vakfı'nın dükkânları bulunmaktaydı. Dükkânlar yıllık bazlarda kiraya verilerek gelir elde ediliyor ve böylece yerelde ve merkezde vakfa maddi getiri sağlanıyordu. BOA, SAD, 4/230-1, Temmuz 1751.

onların toprağa yatırımlarını büyük yerleşim birimlerinde de sürdürdüğünü gösteriyor. Tablo 4'e bakıldığında merkezdeki bahçelerini hem de iyi değerler üzerinden şehirlilere icare ile veren vakıflar görülmektedir. Aynı şekilde şehir merkezlerinin hemen yakınlarındaki köylerde zirai alanlara sahip olan ve en azından yol maliyetlerinden kurtulmayı başaramış vakıflar da vardı. Mesela Amasya'daki Hızır Paşa Vakfı'nın Amasya Kalesi civarında bir mezrası vardı ve bu mezra içinde ekilebilir araziler bulunmaktaydı. Buralardaki ekimden elde edilen oşür başta olmak üzere diğer üretim kalemlerine ait vergileri vakıf toplamaktaydı.⁵¹

Bu tip uygulamalar sayesinde vakıfların kasasının boş kalmaması her anlamda önemliydi. Kasalara giren artı ürün nakdî olabileceği gibi kimi zaman da aynî ürünler olabilirdi. Zira şehirlerdeki vakıflar, çalışanları ve idarecilerine hatırı sayılır istihdam sağlarken, bazıları belki de maddi güçlerinin ancak o kadarına yetmesi nedeniyle çalışanlarına bazen aynî ödemeler yapabiliyordu. Örneğin Amasya'daki Mehmed Çavuş Vakfı'nın mutasarrıfı olan bir zat, yıllık bir *müd* buğdaya bu görevi ifa etmekteydi.⁵² Senelik yaklaşık 513 kilogramı ifade eden bu değer mutasarrıf için önemli bir gelir olmalıydı.

Tüm bu örneklerden hareketle şu rahatlıkla söylenebilir ki; 18. asrın ortalarında şehir merkezindeki irili ufaklı pek çok vakfın iktisadi varlığının en önemli kısmı en azından niceliksel olarak kırsaldaki zirai alanlara bağlıydı. Osmanlı şehirlilerinin kırsal kesimlerle olan sıkı münasebetlerini gösteren bu veriler, iktisadi yaşam tarzının farklılaşmasından açısından değerlendirildiğinde, gerçek bir şehirleşmeden ziyade yaşam alanının değişimi olarak okunabilir. Günlük yaşam alışkanlıklarının, kültürel aktivitelerin, yaşanan mekân ve çevre özelliklerinin gözle görünür bir şekilde çok fazla değişmemiş olması bunu destekler niteliktedir. Dolayısıyla şehirli olmanın önemli vasıflarından birisi sayılan kırsaldan koparak tüketim toplumuna doğru evrilme ve hizmet başta olmak üzere toprak dışı alanlara kayma halinden bahsetmek olanaksızdır. Ancak bu şehirlilerin toprak dışı sahalarda hiç görünmedikleri manasına da gelmez.

---

⁵¹ BOA, SAD, 3/340, Ekim 1749.

⁵² BOA, SAD, 1/27, Ekim 1742.

Burada önemli olan bu iki sahanın toplumsal zeminde temsil edilirlilik oranıdır ki bunun toprak lehine olduğunda şüphe yoktur.

Şehirli Vakıflar ve Toprak Dışı İstihdam Sahaları

Osmanlı şehirlerinde vakıfların temel işlevlerinden biri olan dükkân sahipliği incelenen dönemde de bu kurumların ilgi alanında olmaya devam etmiştir. Dükkânlarını kendileri işleten ya da kiraya veren vakıflar, böylece şehir ekonomisinde rol almaya devam ettikleri gibi toprağa bağlılığın bir parça gölgede bıraktığı iktisaden şehirleşme halini daha görünür bir vaziyete getirdiler. Ekonomik uğraşı belirlenebilen 57 vakıftan 9 tanesi (%18) ev, dükkân ya da cinsi belirtilmemiş gayr-i menkullerini kiraya vermek suretiyle sahiplerine maddi kazanç sağlamaktaydı. Bunların dışında hamam (4 tane) veya han (2 adet) işleten vakıflar da bulunmaktaydı.

Hiç şüphesiz bu sahalar varlıklı şehirli vakıfların kendini gösterebileceği alanlar olsa da, burada incelenen tüm vakıfların büyük ekonomik üniteler olduğu düşünülmemelidir. Her zaman oldukça düşük maddi gücü olan vakıflar olduğu gibi bu dönemde de şehirlerde faaliyet gösteren, kendi yağıyla kavrulan müesseseler bulunmaktaydı. Onların maddi zayıflığına rağmen her kesimden reayaya maişet sağlama konusundaki katkıları cüsseleri ile ölçülemeyecek kadar büyüktü. Bu katkı, söz konusu kira gelirleri ile de sağlanmaktaydı. Mesela Çorum merkezindeki bir vakıf sadece iki kasap dükkânına sahip olmasına rağmen gelirleri ile Bazar Mahallesi'ndeki caminin imamına maddi destek olunmaktaydı.⁵³ Sayıları daha da artırılabilir olan bu örnek kentli hayır kurumlarının kentlilere sağladığı irili ufaklı maddi desteğin görünür halini yansıtıyordu.

Günümüzde pek fazla müşterisi olmasa da hamamlar Osmanlı şehir kültüründe büyük etkiye sahip oluşumlardı. Şehirler içinde sayılı taş binalar arasında bulunan söz konusu yapılar, bu özellikleri sebebiyle uzun süre dayanabilmekteydi. Dolayısıyla vâkıfların geride bıraktıkları nesilleri için kendilerinden sonra kazanç kapısını kapatmayacağı müştemilatları arasında hamamlar da yer almıştır. Amasya şehir merkezinin en köklü medreselerinden olan ve 15. yüzyılın ortalarından beri şehrin

---

⁵³ BOA, SAD, 2/89, Mart 1745.

iktisadi ve ilmi hayatına katkıda bulunan Hızır Paşa Vakfı'nın, hamam gelirlerinin 18. yüzyılın ortasında hala sahiplerini memnun edecek seviyede olması önemlidir.⁵⁴ Şehirlerin en önemli ticaret merkezlerinden olan hanlarda da vakıfların etkisi bulunmaktaydı. Bu etki sadece bölge vakıflarından değil daha uzak olanlarından dahi sezilebiliyordu. Nitekim Medine kökenli, muhtemelen bir selâtin vakfının, Tokat'taki Acem Hanı'nda yerel halkın dikkatini cezp edecek kadar yüksek bir kira geliri vardı⁵⁵. Şehirlilerin tarım ve kira dışı başka alanlarda faaliyet gösterdiklerine dair başka örnekler yok değildir. Nitekim çok az da olsa darüşşifa sahibi olan veya kıldan örülmüş malzemeler satan işletmeler açanlara rastlanmaktadır.⁵⁶

İncelenen dönemde Rum Eyaleti'nde, temel maddi varlığı şehirlerde olan vakıfların sosyo-ekonomik hayatın içinde üretim ve hizmete yönelik belirgin bir güçleri olduğu görüldü. Bunun doğal bir neticesi olarak vakıfların birbirleri ya da başka müteşebbisler ile çeşitli konularda çıkar çatışmaları yaşamaları kaçınılmazdı. Örneğin vakıflar ile kale mustahfizları çatışırken⁵⁷, ya da iki zaviye arasında ihtilaflar mahkemelere taşınırken⁵⁸ taraflar manevi değerleri ile bilinen kurumların maddi varlıkları üzerinde anlaşmıyorlardı. Kökü şehir merkezlerinde olan vakıflar muhtemelen gelir düzeylerine göre aile içi çatışmalara da konu oluyordu. Özellikle idarecinin kim ya da kimler olacağı ile ilgili, vakfa sahip olan ailenin bireyleri arasındaki mücadeleler bir anlamda suyun kaynağının kontrolünün kimde olacağına çatışmasıydı. Çalışma dönemi içinde Amasya'da sağlam bir iktisadi gücü olan Mehmet Paşa Vakfı'nın mütevellilik konusunda yaşanan aile içi mücadelelerde sahte atama belgelerinin ortalarda dolaşması dikkat çekiciydi.⁵⁹ Yine Tokat şehrindeki Genç

---

⁵⁴ BOA, SAD, 1/4, Ağustos 1742. Vakfın yapımında moloz taş kullanılması ömrünü uzatmıştır. Ahmet Şimşirgil, "XVI. Yüzyılda Amasya Şehri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, 77-109 (1996), s. 100.

⁵⁵ BOA, SAD, 2/24, Ekim 1744.

⁵⁶ Bkz. Tablo 3 ve 4.

⁵⁷ BOA, SAD, 2/13, Eylül 1744. Anlaşmazlık konusu bir çiftliğin kime ait olduğu üzerineydi.

⁵⁸ Tokat merkezli Müsafirin ve Hamza Bey Vakıfları'nın Kazabad nahiyesindeki araziler üzerinde öşür hakkı konusundaki çekişme için bkz: BOA, SAD, 2/203, Aralık 1745. İki vakfın bir mezra konusundaki başka bir çatışmasında, gerek resmi belgelerin geriye dönük incelenmesi gerekse bölgedeki ileri gelenlerin şahadetine başvurulması imparatorluğun çok bilindik "adaletin kısa sürede tesisi" ilkesine uygun bir sürecin tezahürüydü. İşletilen süreç için bkz BOA, SAD, 2/412, Nisan 1746.

⁵⁹ BOA, SAD, 2/105, Nisan 1745.

Mehmed Paşa Vakfı'nın mütevelliliği için iki kardeşin mahkemelik olmasında vakfın mali gücünün hangisinde kalacağını tespiti hususu büyük rol oynamıştı.⁶⁰

Şehir İktisadında Bireysel Aktörler

Eyalet-i Rum şehir ekonomisinde kurumlar kadar bireysel mali gücü veya politik nüfuzu olan kesimlerin varlığı da dikkat çekmektedir. Elbette kurumlar iktisadi güçleri ile ekonominin işleyişinde teşkilatlı bir role sahiptirler. Ancak onların mâlikleri ya da mutasarrıflarının kimler olduğu, bunların kökenleri ve statüleri en az iktisadi organizasyonlar kadar önemliydi. Örneğin Peygamber soyundan geldikleri kabul edilen ve askerî zümresinden olmaları hasebiyle toplumun gözde bireyleri arasında sayılan sâdâtın, 18. asırda Rum Eyaleti şehirlerinde manevi ağırlıkları yanında iktisadi manada belirgin bir noktada oldukları söylenebilir.⁶¹ Bunda çeşitli vergilerden muaf olmalarının etkisi gerçekte ne kadardır bilinmez ama onların özellikle vakıflar ve zaviyeler ile yakın ilişkileri ve buralarda gerek yönetici gerekse mâlik olarak sıklıkla boy göstermeleri dikkat çekmektedir.⁶² Zira mütevellisi belirlenebilen 68 vakıftan 32 tanesinde (%47) en az birer sâdât mensubu müteveli olarak görev almaktaydı. Çoğu aynı zamanda evlad-ı vâkıftan olan bu insanlar, neredeyse her iki kurumdan birinde söz sahibi konumundaydılar.⁶³

Vakıfların onların hayatında ne derece önemli olduğu, vakıf arazilerinin gelirlerini alamadıklarında ısrarla mahkemelerde haklarını savunmalarından anlaşılıyordu.⁶⁴ Bir nevi aile şirketi olarak kabul edilebilecek şekilde vakıf kuran bu

⁶⁰ *BOA, SAD, 2/122, Mayıs 1745.*

⁶¹ Bu arada belgelerde geçen her seyyid, şerif ya da seyyide, şerife sınıflarının gerçekten o kişilerin peygamber soyundan geldiklerini ifade etmeyeceğini, aralarında sahte unvanlıların da olabileceğini hatırlamak gerekir. Dahası bu çalışmaya konu olan dönemlerde imparatorlukta peygamber soyluların sayısındaki artışlar söz konusu sınıflara daha ihtiyatlı yaklaşılması gerekliliğini gösteriyor. Rakamlar için bkz: Hülya Canbakal, "The Ottoman State and Descendants of the Prophet in Anatolia and the Balkans (c. 1500-1700)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 52, No. 3 (2009), s. 551

⁶² Hiç şüphesiz sâdâtın özellikle toprağa olan ilgisi sadece vakıflar bağlamında kalan dar bir ilgi değildi. Öyle ki bu hayır kurumları dışında tarımsal üretim yapan arazilere sahip olan ya da onların iltizamına talip olan seyyidler bulunmaktaydı Tokat merkezinde oturup çeşitli köylerde iltizamı bulunan bir seyyid için bkz. *BOA, SAD, 2/194, Ekim-Kasım 1745.* Başka bir örnek için bkz: *BOA, SAD, 2/455*

⁶³ Bkz: Tablo 3.

⁶⁴ Fazlı Efendi'nin Vakfı'nın mütevellisi Abdülbaki Efendi'nin, Amasya ve Yıldızeli'nde arazilerden hasıl olan gelirini evlad-ı vâkıftan bir seyyid ve eşi şerifeye vermemesi büyük problem olmuştu. *BOA, SAD, 1/115, Nisan 1743.* Başka örnekler için bkz: *BOA, SAD, 1/148; 3/218; 4/58.*

insanlar, yöneticilik pozisyonlarını kimi zaman aralarında pay edebiliyordu.⁶⁵ Bu idareciliğin (tevelliyetin), daha açık bir ifadeyle gelir paylaşımında kimin söz sahibi olacağı, bölünerek tayini kimi zaman vâkıfın çocukları (*evlad-ı vakıf*) arasında olurken; kimi zaman da dışarıdan yani kurucu-malik aileden bağımsız mütevelliler arasında ortaklıklar şeklinde gerçekleşebiliyordu.⁶⁶ Örneğin Sivas'taki Abdülvahabigazi Zaviyesi Vakfı'nın mütevellileri bir zamanlar kurucu aileden 5 kişi iken⁶⁷ Amasya İskender Çelebi Vakfı'nın idaresinde hem vakıf sahibinin evlatları hem de bağımsız kimseler ortak inisiyatif almaktaydılar.⁶⁸

Sâdât dışında, her ne kadar onlar kadar belirgin bir yoğunluk olmasa da, vakıflarda etkin roller alan şeyh, efendi, elhac, hafız, molla gibi dini statüyü ifade eden sıfatlara sahip başka mütevelliler de vardı. Vakıflarda bu şekilde askerî veya ulema kesimine mensup insanların yoğun bir şekilde görev almaları kendi vakıfları adına olağan bir durumdu. Ancak başkalarının vakıflarında da onların idareci olarak tercih edilmesi dikkate haizdir. Bu uygulamada vakıf sahibi ailelerce kendilerine güven besleniyor olmasının etkisi olmalıydı. Dolayısıyla özellikle ulema zümresinin sadece dünya görüşü yakınlığı bağlamında değil iktisadi anlamda vakıflara bağlılığı güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Ancak Eyalet-i Rum'daki bu iktisadi yakınlığın merkez (payitaht) ulemasından farklılaşan yönlerinden biri belki de taşradaki muadillerinin maddi güçten nispeten yoksun olmasıydı. Ulemadan birisinin bir vakıfta kapıcılık görevi alarak senede iki müd hınta ile vazifesini sürdürmesi⁶⁹ belki tüm ulema için geçerli olmayabilirdi ama taşra açısından ciddi bir farklılığı ifade ediyordu. Bazı ulemanın hem zaviyedarlık hem de vakıf mütevelliliği yapması⁷⁰ da bu anlamda ulema

---

⁶⁵ Örneğin Amasya'daki Yakup Paşa Vakfı'nın mütevellilik görevinin (gelirinin) bir kısmını, (iki sehm) 1749 yılı yaz aylarında vakfı kuran sülaleden Seyyid Abdurrahman ve Seyyid Mehmed birlikte paylaşmaktaydılar. *BOA, SAD, 3/283*. Aynı tarihlerde Sivas'taki Darurraha Zaviyesi'nin tevelliyetinde de seyid aile bireylerinin belli hisselerle ortaklıkları vardı. *BOA, SAD, 3/284*.

⁶⁶ Bkz: Tablo 3.

⁶⁷ *BOA, SAD, 4/136, Evasıt M 1163, Aralık 1749*.

⁶⁸ *BOA, SAD, 4/58, Evail Receb 1163, Haziran 1750*.

⁶⁹ Ulemadan Seyyid Hafız İbrahim, senede iki müd hınta ile Amasya Hoca Sultan Zaviyesi'nin kapıcılığını yapıyordu. *BOA, SAD, 1/62-2, Ocak 1743*. Yine Amasya'da bir vakfın cüzhanının senelik iki müd hınta ile görevini sürdürmesi için bkz: *BOA, SAD, 1/171*.

⁷⁰ Sivas'ta Sarı Şeyh nahiyesindeki Sarı Şeyh Zaviyesi ve Vakfı'nın zaviyedarlık ve mütevellilik görevini üstlenen ulemadan Mehmed isimli şahıs, belki de şehirdeki yaşamının zor şartlarını bu yolla hafifletmeye çalışıyordu. *BOA, SAD, 1/114, Nisan 1743*

mensuplarından bazısının kısıtlı bir iktisadi yapının etkisinde olması yüzünden birden fazla göreve talip olma zorunluluğuna işaret ediyor olabilir.

Vakıflardaki çeşitli çıkar çatışmalarında sâdât, efendi gibi unvanlara sahip olanlar da zaman zaman karşı karşıya gelmekteydi. Ancak şehirli vakıfların idarecilerinin başkalarının eline geçmesi bu tip vakaların sayıca daha fazla ve sonuçları bakımından daha zarar verici yaşanmasına sebep olabilmekteydi. Amasya'daki Taşhan'ın banisi olan Mehmed Paşa Vakfı'nın mütevellilik görevinin 1743 yılında İbrahim Efendi'nin ölümünden sonra kardeşi olan, şehir ayanından ve mütegalibeden sayılan Ahmed'in eline geçmesi vakfın iktisadi varlığı için hiç de hayırlı olmamıştı. Zira arkasındaki güce güvendiği açık olan bu şahsın, vakfın sermayesinin yarısına hukuk dışı bir yolla el koyması bunu göstermekteydi.⁷¹

İmparatorluk şehirlilerinin içinde köyden kente göç ettiği halde köy ile bağlantısını koparmayan ya da şehirde çeşitli yatırımlar yapmaya çalışan bireyler arasında kadınlar da bulunmaktaydı ve özellikle kendilerine miras olarak kalan toprak varlıkları üzerinden bu bağlarını devam ettirmekteydiler.⁷² Osmanlı eşrafının hanımları ve kızları diğer zümrelere oranla iktisadi hayatın içinde daha fazla yer almakta mıydılar bu belki tam olarak bilinemez ama onların daha güçlü mali bütçelere yön verdiklerine şüphe yoktur. İslam hukukunun kadınları mirasa haiz aile bireyleri arasında kabul etmesi bu anlamda Osmanlı tebaasının Müslüman kadınlarını ekonomik hayatın içine kendiliğinden çekivermiştir. İncelenen dönemde Tokat'ta yaşayan ve şehir eşrafından olduğu anlaşılan Elhac Fazlı Paşa'nın ölümünden sonra, mülkiyetinde olan ve Tokat, Niksar ile Sivas'ta çeşitli yerlerde bulunan han, hamam, dükkânlar ve dört adet çiftlik kendi soyundan gelen evlat ve torunlarına kalırken; bunlar arasında kızlar ve kadınların da yer alması onların ekonomik hayata müdahil olmalarını sağlamıştı.⁷³

⁷¹ BOA, SAD, 1/196-4, Eylül 1743. Üstelik bu yeni bir mesele değildi ve 1731'den beri böyleydi.

⁷² Belirleyici bir örnek için bkz. BOA, SAD, 1/5, Ağustos 1742.

⁷³ Mülkler için bkz: BOA, SAD, 2/429, Kasım 1746.

Kadınların kendilerine miras kalan mülkler ile köylerden çeşitli miktarlarda kazançlar elde etmesi vakıf kurumları kanalı ile de söz konusuydu.⁷⁴ Bu yolla hem zirai alanlara ihtiyacı olan ancak almaya gücü yetmeyenlere reddedilemeyecek maddi bir olanak sağlanıyor hem de vakıf sahipleri, tabiri caizse, oturdukları yerden maddi kazanç elde etmiş oluyorlardı. Ayrıca bunun ötesinde tümüyle vakıflara⁷⁵, gelirine⁷⁶ ya da onların idaresine⁷⁷ miras yoluyla (*evladiyet ve meşrutiyet üzere*) bizzat sahip olan kadınlar, belki de böylece başka hiçbir surette ve derecede elde edemeyecekleri sosyal ve ekonomik bir güvenceye kavuşmuş oluyorlardı. Kendilerine miras kalan mülkleri arasındaki evlerini kiraya veren girişimci kadınların yer alması onların şehir iktisadına bizzat şehir içinden katkıda bulunduğuna işaret ediyordu.⁷⁸

Osmanlı kadınlarının yaygın bilinenin ya da bilinmek istenenin aksine sosyal ve iktisadi hayatın tam göbeğinde olduğuna dair bu simgeler önemliydi. Zira bu örnekler ayanlar rejiminin etkin olduğu bir dönemde taşrada, her şeye rağmen kadınların aktif iktisadi eylemlere cesaret edebildiklerini göstermektedir. Dahası mali sahada başkalarıyla ortaklık içinde olmaları da aynı şekilde onların perde arkasında kalmadığını gösteriyordu.⁷⁹

Şehir İktisadının Tipik Hareketliliği: Alacak-Verecek İlişkileri

Osmanlı toplumuna derinden sirayet etmiş olan ve buraya kadar izleri pek çok kez görülen “kırsal ekonomi”nin bir yansıması olarak, günlük hayatta nakit konusundaki her zaman bir kısıtlılığın varlığından bahsedilebilir. Bunun doğal neticesi

---

⁷⁴ Tokatlı olan ve isminin defterde yer almasına rıza göstermeyen bir kadın ceddinden kalan toprakları vakfederek iyi bir gelir etmekteydi. Çevresindeki bazı kötü niyetlilerin onun kazancına ortak olma arzuları azımsanmayacak bir kazancı olduğuna işaret ediyordu. *BOA, SAD, 1/12, Ağustos 1742.*

⁷⁵ Tokat'ta Hacı Havva Hatun ismindeki bir hayırsever kadının, Cedid Mahallesi'nde inşa ettiği camisinin vakfi, bir evi kiraya veriyor ve gelirin üçte biri imama üçte biri ise bir müezzine tahsis ediliyordu. *BOA, SAD, 2/131, Nisan 1745.* Başka bir örnek için bkz: *BOA, SAD, 2/365, Nisan 1746.*

⁷⁶ Ataları seyyidlerden olan Tokatlı iki akraba kadının bir vakfın gelirlerine yarı yarıya ortaklık şeklinde sahip olmaları konusunda bkz: *BOA, SAD, 3/71, Haziran-Temmuz 1747.*

⁷⁷ Amasya'da bir caminin mütevelliyesi olan bir kadın için bkz: *BOA, SAD, 5/322, Kasım-Aralık 1754.*

⁷⁸ Tokattaki Şeyh Ali Tavaşi? Vakfı'nın yedi bab kiralık evlerinin geliri mütevellisi Fatma Hatun isminde bir kadının kontrolündeydi. *BOA, SAD, 3/399-1, Ocak 1750.*

⁷⁹ Amasya Torumtay Vakfı'nın mütevellilik görevini 1748 yılında Mustafa ve Fatma isminde iki ortak yürütmekteydi. *BOA, SAD, 3/198-2,3, Temmuz 1748.* Tokat Hisariye Medresesi Vakfı'nın mütevelliliği ise bir zamanlar, kurucu aileden oldukları anlaşılan dokuz kişinin üzerindediydi. *BOA, SAD, 4/244, Kasım 1749.*

olarak gerek köylüler gerekse kentliler sarraf denilen tefecilerden faizle borç paralar almaktaydılar. Ancak kırsal alanlarda nakit para üzerinden işleyen ekonominin kentlere göre dar bir hacmi olduğu düşünülürse, bu borçlanma ilişkilerinin en azından miktar bakımından daha çok kentlerde kurulduğu söylenebilir.⁸⁰ Özellikle Müslümanlar arasında para üzerinden para kazanmanın pek hoş karşılanmamasının sonucu olsa gerek, sarraf ve tefeciliğin yoğun olarak gayr-i Müslimlerce tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak Müslüman kesimin sarraflık yapmaya pek yanaşmamakla onların borç alma veya verme konusunda hiç de çekingen olmadığı aşikârdır. Özellikle şehirli eşraf daha yüklü miktarlarla borçlanmaya gitmiştir. Sivas Ali Baba Zaviyesi'nin zaviyedarlarından Ali Ağa'nın 1742 yılı kışına girerken sarraf Timur'dan aldığı 700 akçe⁸¹, Osmanlı toplumunun alt zemindeki kodlarının kültürel zenginliğinin ekonomik ilişkilerde de canlı bir surette devam ettiğini yansıtıyordu. Bu arada Timur'un yine Sivaslı ekâbirden Tekkenişin Seyyid Ali Ağa isminde bir kişiye de hatırı sayılır miktarda borç vermiş olması⁸² onun şehirdeki ileri gelenlere ve onların ekonomik faaliyetlerine destek olduğunu gösteriyordu. Sarrafların iktisadi hayattaki bu etkin rolleri sadece eyalet içiyle de sınırlı değildi. Öyle ki başkentli olup eyaletin şehirlerinde yaşayanlara kredi verenler dahi bulunmaktaydı. Onların da bu tür mali ilişkileri yine şehirli ileri gelenlerle kurmuş olmaları dikkatten kaçmamaktadır.⁸³

Rum Eyaleti'ndeki vakıflar da şehirli kesimlere krediler açarak adeta birer banka gibi iktisadi hayatın devamını sağlamaktaydı. Nispeten daha güçlü olan, mesela selâtin vakıfları gibi oluşumlar verdikleri borç paralarla şehirliyi finansal olarak rahatlatıyorlardı.⁸⁴ Söz konusu borçlanma ilişkilerine dair daha girift örnekler, mesela çeşitli maddi ya da manevi nüfuz sahibi olanların her kesimden üretici ve esnaf gruplarına kredi açmaları toplumsal dokunun iç içe geçmişliğine dair başka gerçek verilerdir. Örneğin Tokatlı ve nüfuzlu bakırcılardan Ali Efendi'nin, kazancı zimmîlere

---

⁸⁰ Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 75.

⁸¹ *BOA, SAD, 1/17, Eylül 1742.*

⁸² *BOA, SAD, 2/304, Ocak 1746.*

⁸³ Başkentli sarraf zimmîlerin Sivaslı bir ağaya borç vermesi hakkında bkz: *BOA, SAD, 3/5, Mart 1747.* Hemen hemen aynı hikâyeye sahip bir başka örnek için bkz: *BOA, SAD, 5/60, Mayıs 1753.*

⁸⁴ Mesela bunlardan biri olan Amasya'daki Sultan Bayezid Vakfı'nın bu rolü için bkz: *BOA, SAD, 1/148, Mayıs 1743.* Vakıftan borç alanlardan birinin müftü olması da kayda değer.

bakır malzemeler satması bu minvalde değerlendirilebilir.⁸⁵ Ancak incelenen dönemde alacak verecek ilişkilerinde şehirlilerin kudret sahibi kesimlerine mensup olanların bazılarının borçlarını ödememekte direndikleri görülüyor. Aynı zamanda Osmanlı toplumsal mozağının zedelendiği ve “ayanlar çağı”⁸⁶ olarak adlandırılan bir döneme rastgelen bu süreçte, arkasında siyasal ve askeri nüfuzu olmayan alacaklıların mahkeme kapılarında çözüm aramaları önemlidir. Elbette tüm borç ilişkilerinde bu tip arızalardan bahsedilemez. Ancak mağduriyete sebebiyet verenler her ne hikmetse hep ağa, voyvoda⁸⁷ gibi belli bir kimliğe sahip güçlü adamlardır. Belki de bu konuda başarılı olduklarından şehirde yaşayan başkalarının aklına kötü şeyler gelmesine neden oldular. Zira pek çok Osmanlı memleketinde olduğu gibi Rum Eyaleti’nde de şehrin şurasında burasında ayanlık iddiasıyla dolaşanlara rastlanıyordu.⁸⁸ Bazen birlikte hareket eden bu şahıslar şehir merkezlerinde bile uydurma vergiler talep ederken, bu gibilerin halkın elindeki paralarını gasp etmeleri dahi söz konusu oluyordu. Onların varlığı şehir ekonomisinin işleyen çarklarına zarar vermektense öte bir sonuç getirmiyordu.

---

⁸⁵ *BOA, SAD, 1/152, Mayıs 1743*. Bu zat hakkında, bazı sarraf zimmilerle birlikte ortaya çıkarak kazancıların hakkı olan bakırı ucuz fiyatla piyasadan topladığına dair şikâyetler eksik olmuyordu. *BOA, SAD, 1/153, Mayıs 1743*

⁸⁶ Bu dönemin ayrıntılı tasviri için bkz: Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

⁸⁷ Tokat voyvodasının bir şahıstan aldığı parayı ödememesine türlü bahaneler bulması sonunda alacaklıyı mahkemeye başvurmaya itmişti. *BOA, SAD, 1/19, Eylül 1742*

⁸⁸ Örnekler için bkz: *BOA, SAD, 1/20, Eylül 1742; 1/109 Mart 1743; 4/4 Şubat 1750*.

Sonuç

Başlangıcından tarih sahnesinden çekilişine kadar Osmanlı imparatorluğunun büyük oranda zirai gelirler üzerinden yürütülen bir ekonomik yapısı olduğu herkesçe bilinmektedir. En azından oransal olarak toprak tarımı ve hayvancılığın bütçelerde daha büyük rakamlarla temsil edildiği açıktır. Bu yapı sadece köy ve diğer kırsal yerleşim birimlerinde değil kentlerde de böyledir. Söz konusu iktisadi yapının bir neticesi olarak şehirli kesimler zirai faaliyetlerden bir çırpıda, hatta çoğu zaman, hiçbir surette kurtulamamışlardır. Bu düzen imparatorluk reayasının şehirleşme serüvenine yansımıştır. İşte bu makalede elde edilen değerler üzerinden bakıldığında da 18. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun merkezinde bulunan taşra şehirlerinde “şehirleşme” ya da “şehirli” ile kastedilenin günümüz modern yaşamdaki şartlar ile açıklanamayacağı görülmüştür. Zira zanaatkârlar, tacirler ve memurlar çıkarıldığında geriye kalan şehirli iktisadi yaşam şartları ve kültürel dönüşüm bakımından kırsal kesimler ile çok fazla ayrışmadıkları veya ayrışamadıkları söylenebilir. Bu üç zümre dışında orta ve üst sınıfları temsil eden askerî kesimi içinde ağırlıklı olarak tımar sahiplerinin ve vakıfların yer aldığı düşünülünce bunların toprağa bağlılığının ve dolayısıyla kırsal yaşam ile ve kırsal halkla olan ekonomik bağlarının çok canlı bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde Eyalet-i Rum'da henüz şehirde yaşayanların köyler başta olmak üzere şehir dışı yerleşim birimlerinden ciddi bir kopuş yaşamadıklarına dair canlı örnekler görülmektedir.

Şehirlerin ekonomik hayatında, en az dini hayatı kadar etkili olan vakıflar için de aynı bağlılığın yansımaları görülmüş, neredeyse her beş vakıftan dördünün kırsalda veya hemen kentlerin çevresindeki alanlarda tarım arazileri üzerinde irili ufaklı yatırımları gözlenmiştir. Bu yatırım kimi zaman vakıf bünyesinde direk üretime dahil olmak ama kimi zaman da vergilere el konulması üzerinden gerçekleşmiştir. Bu şehirli vakıflar tarımsal arazilerini sayı ve saha bakımından çeşitlendirirken fırsat bulduklarında onları mülklerine geçirerek mali yapılarını sağlama alma hesapları yapmışlar ve bunda başarılı olmuşlardır.

Tüm bunların yanında mali olarak toprak dışı sahalara yönelen vakıflar da her zaman var olmaya devam etmişlerdir. Sivas başta olmak üzere incelenen şehirlerde bu kurumların kira gelirlerine ilgi duydukları tespit edilmiştir. Sayı bakımından daha az vakfın bu alana yöneldikleri görülürken; bunların da özellikle malen daha güçlü olanlar arasından çıktığı izlenmiştir.

Kurumsal olarak vakıfların etkisi açık bir şekilde kendini belli ederken bireysel bazda değerlendirildiğinde Peygamber soyundan gelen ya da geldiğini iddia edenlerin şehirlerin ekonomisinde bariz bir etkisinden bahsedilebilir. Her iki vakıftan birinde yönetici konumunda olan bu insanların ulema ve askeri sınıfına mensup diğer çağdaşları ile birlikte vakıflar üzerindeki etkileri çok net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Onlar kadar olmasa da sarraf kesiminin ve kadınların şehir ekonomilerine katkıları da Ahkâm Defterleri'ne yansıdığı kadarıyla ortaya konmuştur. Dolayısıyla bu çalışma tüm eyaletteki bütün şehirlerin ekonomik aktörlerinin vaziyetlerini ortaya koymak iddiasında değildir. Bunun yerine, yeni yeni araştırmacıların ilgisini çekmeye başlayan söz konusu defter koleksiyonlarının eşliğinde şehirlilerin ekonomik faaliyetlerine dair bazı ipuçlarını değerlendirmek gibi daha mütevazi bir hedefi vardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kayıtları

Sivas Ahkâm Defterleri 1,2,3,4,5

Araştırma- İnceleme Eserleri

ACUN, Fatma, “A Portrait of the Ottoman Cities”, *The Muslim World*, Volume: 92, Sayı: 3-4, Fall 2002, s. 255-285.

ACUN, Fatma, “Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği”, *Belleten*, LXV, Nisan 2001, Sayı 242’den Ayrıbasım, Ankara 2001, s. 161-192.

AHMET REFİK, *Onuncu Asr’ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, Haz: Abdullah Uysal, Ankara 1987.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010.

BARKAN, Ömer Lütfü, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988.

BAYKARA, Tuncer, “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?”, *Osmanlı*, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 528-535.

BAYKARA, Tuncer, “Osmanlılar ve Şehir Hayatı”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt III. Kısım*, TTK, Ankara 2002, s. 1923-1932.

BRAUDEL, Fernand *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C.1, İmge Kitabevi, Ankara 1993.

CANBAKAL, Hülya, “The Ottoman State and Descendants of the Prophet in Anatolia and the Balkans (c. 1500-1700)”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 52, No. 3 (2009), s. 542-578.

DARKOT, Besim, “Sivas”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt: 10, İstanbul, s.569- 577.

DEMİREL, Ömer, *Osmanlı Vakıf- Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

DEMİREL, Ömer, “Sivas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 278-282.

ELİBOL, Numan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:2007, Cilt: 12, Sayı:2, s. 135-160.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Çeviri: Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

FUSSELL, G. E., “The Farming Writers of Eighteenth-Century England”, *Agricultural History*, Vol. 21, No. 1 (Jan., 1947), s. 1-8.

GÜRBÜZ, Adnan, *Toprak Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

İNALCIK, Halil, “Köy Köylü ve İmparatorluk” V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, TTK, Ankara 1990, s.1-14.

İSLAMOĞLU, Huricihan *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

KARADEMİR, Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

KOÇ, Yunus, “Nüfus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 294-299.

KUBAN, Doğan, “Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, 1968, S. 7, s.53-73.

MEMİŞ, Şerife Eroğlu, 17. ve 18. Yüzyıllarda Edirne’de Vakıf Kurucularının Toplumsal Statülerine İlişkin Bazı Tespitler, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2011, Sayı: 36, s. 67-86.

ORBAY, Kayhan – Hatice Oruç, Sultan II. Murad’ın Edirne Câmi’-i Şerif ve Dârü’l-Hadîs Vakfı (1592-1607)”, *Tarih Dergisi*, Sayı 56 (2012 / 2), İstanbul 2013, s. 1-22.

ÖZ, Mehmet, “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt.3, Sayı. 6, 2005, s. 57-88.

ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

QUATAERT, Donald, “Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922”, *International Labor and Working-Class History*, No. 60 (Fall, 2001), s. 93-109.

PAMUK, Şevket, *100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990.

ŞAHİN, İlhan-Feridun Emecen, “Amasya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, s.1-4.

ŞAHİN, İlhan, “Çorum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul 1993, s. 373-376.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “XVI. Yüzyılda Amasya Şehri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, 77-109 (1996), s. 77-109.

VENZKE, Margaret L., “Aleppo’s Mâlikâne-Dīvânî System”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 106, No. 3 (Jul. – Sep., 1986), s. 451-469.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 9, Tıpkıbasım, Ankara 2006, s. 13-37.

ÜSTÜNDAĞ, Nagehan, “Osmanlı’da ‘Şehir’ ve Şehri Geliştiren Unsurlar Olarak Ayanlar: Vidin ve Ruscuk Örneği (18. Yüzyıl)”, *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 2, Bahar 2005, s. 149-167.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 18, Ankara 1984, s. 5-41.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”, *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul 1982, s.143-164.

YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas 1998.

Tablo 3: Eyalet-i Rum'da Şehirli Vakıflar, Görevlileri ve Gelir Kaynakları (1742-1755)

Vakfın Yeri	Vakfın Belgedeki İsmi	Görev	Görevlinin İsmi	Vakfın Mali Kaynağı	Arşiv Kaydı
1-Amasya	Kürkcü? Paşa Vakfı	Mütevelli	El-Hac Mustafa	Toprak	1/28-21 ⁸⁹
2-Amasya	Yakup Paşa Vakfı	Mütevelli	El-Hac Ali	Toprak, arsa, imaret	1/54-3 1/273-5
	Yakup paşa Vakfı	Mütevelli (iki sehm)	Seyyid Ahmed	Toprak-köyde	1/217-3
	Yakup Paşa Vakfı	Mütevelli iki sehme ortaklar	Seyyid Abdullah ve Seyyid Mehmed	Toprak	3/283-1
3-Amasya	Hoca Sultan Zaviyesi Vakfı	Mütevelli	Seyyid Abdullah	Toprak	1/62-2
4-Amasya	Toruntay Vakfı	Mütevelli	İbrahim Bey	Toprak (malikane)	1/64-1
	Toruntay Vakfı	Mütevelli Ortak	Mustafa ve Fatma	-	3/198-2
	Toruntay Medresesi Vakfı	Mütevelli	Mustafa ve Fatıma	-	5/37-3
	Toruntay Vakfı	Mütevelli	Elhac Mustafa	-	5/115-1
5-Amasya	Sultan Alaaddin Darüşşifası Vakfı	Mütevelli	Valide Şerife nam hatun	-	1/132-2
	Sultan Alaaddin Darüşşifası Vakfı	Mütevelliler Ortak	Marziye ve Raziye	Toprak	3/271-4
6-Amasya	Börekçi Paşa Evkafı?	Mütevelli	Elhac Mustafa	İcare ev	1/140-1
	Börekçi Paşa İmaretı Vakfı	Mütevelli	Seyyid Ahmed ve El-hac Ali	Toprak	3/218-2
	Börekçi Paşa İmaretı Vakfı	Mütevelli	Elhac Ali	Toprak	4/361-2
7-Amasya	Sultan Bayezid Vakfı	Mütevelli	Seyyid Mustafa	Nakit para	1/148-2
	Sultan Bayezid Vakfı	Mütevelli	El-hac Abdullah? Ağa	Nakit para	2/168-2
	Bayezid Paşa Camii ve İmaretı Vakfı	Mütevelli	Seyyid Süleyman Halife	-	2/476-2
	Bayezid Paşa Vakfı	Mütevelli ⁹⁰	Osman	-	3/153-3
	Bayezid Paşa Vakfı	Mütevelli	Süleyman	İcare	5/213-1
	Bayezid Paşa İmaretı Vakfı	Mütevelli	Elhac Osman	Toprak	2/301-1
8-Amasya	Pervane Bey Cami Vakfı	Mütevelli Ortak	Seyyid Mehmed Seyyid Halil	Toprak	1/193-4
	Pervane evkafı	Mütevelli	Seyyid Halil	Toprak	3/218-4

⁸⁹ Sivas Ahkam Defteri No/ Sayfa No/ Hüküm No şeklindedir.

⁹⁰ Vakfın mürtezikalari (gelirden pay alanlar, vakıf geliriyle geçinenler) arasında seyyidler vardı ve vakıftan senelik buğday almaktaydılar.

	Pervane evkafı	Mütevelli	Seyyid Ahmed Seyyid Halil	Toprak	4/296-1
	Pervane Bey Camii Vakfı	Mütevelli	Seyyid Ahmed Seyyid Halil	Toprak	5/315-2
	Pervane Camii Vakfı	Mütevelli	Seyyid Halil Seyyid hacı Mahmud Seyyid ömer Seyyid Mehmed Seyyid İbrahim	Toprak	4/381-1
9-Amasya	Mehmed Paşa'nın Vakfı	Mütevelli	İbrahim Efendi	Taşhan icaresi ve nakit para	1/196-4
	Mehmed Paşa'nın vakfı	Mütevelli	Ahmed (İbrahim'in kardeşi, ayan, mütegallibe)	Taşhan icaresi ve nakit para, faiz	1/196-4
	Mehmed Paşa'nın vakfı	Mütevelli	Seyyid Mehmed Halife	-	2/105-2
	Mehmed Paşa Vakfı	Mütevelli	Seyyid Mehmed	Toprak	5/53-1
10- Amasya	Sultan Alaaddin vakfı	Mütevelli	Abdullah	Darüşşifa, kira	1/219-3
11- Amasya	Kocacık Mahallesinde İsimsiz Vakıf	Mütevelli kardeşler	Seyyid Ahmed Şerife Hatice	Muytafhane ⁹¹	1/227-2
12- Amasya	Emine Hatun Vakfı	Mütevelli	Seyyid İsmail	Toprak	2/8-1
13- Amasya	Hüseyin Ağa Vakfı	Mütevelli	Ömer	Bahçe icaresi	2/106-1
	Hüseyin Ağa Vakfı	Mütevelli	Ömer Ağa	-	4/209-1
14- Amasya	Firuz Ağa	Mütevelli	Ömer ⁹²	Tokat'ta hamam icaresi	2/154-3
15- Amasya	Şeyh Ceragi? Zaviyesi Vakfı	Mütevelli Zaviyedar (ikiside nsf olarak)	Mehmed ve Hüseyin adındaki baba- oğul	-	2/166-2
16- Amasya	Bayram Bey Vakfı Ve Şadi? Bey Vakfı	Mütevellileri	Hafız Süleyman ve Hafız Abdullah ve Ebubekir	-	2/172-3
17- Amasya	Alaaddin Darüşşifası Vakfı	Mütevellisi	Abduddin Mehmed	-	2/177-1
18- Amasya	Hızır Paşa Camii Medresesi Vakfı	Mütevellileri Ortak	Mahmud ve Mehmed	-	3/11-1 3/13-5 4/170-1
19-	Oruc Beg Vakfı	Mütevelli	Mehmed bin	Toprak	3/339-3

⁹¹ Kıldan örülmüş malzemeler satan ya da yapan işletme.

⁹² Ömer bin Mehmed ismindeki bu şahıs, *BOA, SAD, 3/14-2*'ye göre, Hüseyin Ağa ve Firuz Ağa vakıflarının her ikisine de mütevellilik yapıyordu.

Amasya			Mıstafa		
20-Amasya	Seyyid Yahya Zaviyesi Vakfı	Mütevelli	İsmail	Toprak	3/42-3
21-Amasya	Şeyh Pir İlyas Türbesi Vakfı	Mütevelli	İsmail ve diğer İsmail	Toprak	3/256-1
22-Amasya	İskender Mehmed Çelebi Vakfı	Mütevelli Sülüs Hisse	Mehmed (evlad-ı vakıfdan) Seyyid Mehmed	Toprak	4/58-1
23-Amasya	Ehli Hatun Vakfı	Mütevelli	Seyyid Mehmed	Toprak?	4/325-1
24-Amasya	Beybazarlı Acaleddin? Camii Vakfı	Mütevelli	Havva Hatun	Toprak	5/233-2
25-Çorum	Ahmed Hoca Evkafı	Mütevelli	Osman	Toprak	3/75-4
26-Çorum	Abdal Eimme? Vakfı	Mütevelli	Yahya	Toprak	3/77-2
27-Çorum	Koyun Baba Zaviyesi ve Vakfı	Mütevelli ve Zaviyedar	Ali	Bağ Koyun Mevaşi	3/116-1
28-Çorum	Sahiyye Rumi? Zaviyesi	Zaviyedar ve türbedar (nısfına ikisi ortak)	Seyyid Ahmed Seyyid Osman	Toprak	5/158-1
29-Sivas	Fağfur Paşa Vakfı	Mütevelli	Hafız Mustafa	Toprak	1/51-3
30-Sivas	Abdülkerim Çavuş Vakfı	Mütevelli	Piri Elhac Mehmed	-	1/87-4
31-Sivas	Şeyh Mehmed Vakfı	Mütevelli	Seyyid Osman	Toprak	1/89-3
32-Sivas	Ahi Ali Zaviyesi ve Vakfı	Mütevelli ve zaviyedarları (ortaklar)	Seyyid Hasan Seyyid Hüseyin	-	1/128-2
33-Sivas	Ahi Ali Zaviyesi	Mütevelli	Seyyid Ali	-	1/162-4
	Büyük Ali Baba Zaviyesi	Mütevelli	Emine ve Aişe Hatun ortak	-	1/149-5 4/241-3
	Küçük Ali Baba Zaviyesi	Mütevelli	Seyyid Ali	-	1/149-5 4/241-3
	Ali Baba Zaviyesi Vakfı	Nazırı	Şeyh seyid Ebubekir	-	3/84-2
34-Sivas	Abdülvahabigazi Zaviyesi Vakfı	Mütevellileri-Ortaklar	Seyyid Hasan Seyyid Ömer Seyyid Ali	Zaviye	1/287-4
	Abdülvahabigazi Zaviyesi	Mütevelli	Seyyid Osman Seyyid Hasan Seyyid Ömer Seyyid Ali Seyyid Mehmed	Toprak	4/136-1
	Abdülvahabigazi Zaviyesi Vakfı	Mütevelli	Seyyid Mehmed Seyyid Şeyh Musli Seyyid Beşir?	Toprak	4/179-1

	Abdülvahab Evladı Vakfi	Mütevelli	seyyid Hasan Seyyid Musa Seyyid Hüseyin	Toprak	5/178-1
35-Sivas	Acem Melik Zaviyesi Vakfi	Zaviyedar Mütevelli	Seyyid İshak Seyyid Mehmed	Bir çiftlikte hak iddiasının kabulü	2/13-4
36-Sivas	Şemseddin Zaviyesi Vakfi	Şeyhi	Müeyyed	Şehirde Toprak	2/104-3
37-Sivas	Küçük Ali Zaviyesi Vakfi	Mütevelli ve zaviyedarlığa ortaklar	Seyyid Ali ve Seyyid Feyzullah	Malikane topraklar	2/133-2
38-Sivas	Paşa Mahallesiindeki Caminin Vakfi	Mütevelli	Seyyid Abdullah Halife	-	2/182-3
39-Sivas İstanbul	İstanbul'daki Veziriazam Mustafa Paşa ⁹³ vakfının Sivas'taki bağlı vakfi	Mütevelli	El-hac İbrahim	Toprak	2/425-1
40-Sivas	Ahmed Çelebi Zaviyesi	Zaviyedarı ve mutasarrıfı	Ulemadan Seyyid Mahmud		3/20-1
41-Sivas	Beyan Ağa? Ve Ahmed Ağa Vakıfları	Mütevelli İkisine de	Seyyid Abdülmurtaza?	Toprak	4/67-2
	Ahmed Ağa ve Beyar? Ağa	Mütevelli İkisine de	Seyyid Mahmud	-	4/387-4
42-Sivas	Şifaiye? Medresesi Vakfi	Mütevelli	Seyyid Numan	Toprak	4/73-2
43-Sivas	Emir Arif Zaviyesi vakfi	Zaviyedarı	Osman	Toprak	4/84-2
44-Sivas	Baba Şahin Zaviyesi	Zaviyedarı Nısf hissesi	Şeyh Ebubekir	Toprak	4/194-1
45-Sivas	Hasa Paşa Camii Vakfi	Mütevelli	Abdullah ve Ömer	-	4/227-2
46-Sivas	Şeyh Çoban Zaviyesi Vakfi	Mütevelli	Seyyid Şeyh Şemseddin Halife	Toprak	4/233-1
47-Sivas?	Sivasî Tekkesi Vakfi	Mütevelli	Eşşeyh Essivasi	Toprak	4/153-1
49-Tokat	Mehmed Paşa Medresesi Vakfi	Mütevelli-Müdürris	Sâdâttan ismi yazılmamış	G. Menkul	1/55-4
	Mehmed Paşa Medresesi Vakfi	Mütevelliler	Seyyid Mehmed Hacı Mehmed	-	4/312-1
50-Tokat	Tura Sinan? Vakfi	Mütevelli	Salih Mehmed	Arsa (2500 zira)	1/83-4
51-Tokat	Genç Mehmed Paşa Müfettiş Genç Mehmet Paşa Vakfi	Mütevelli Mütevelli ve müdürris	Seyyid Abdullah Seyyid Ahmed	-	1/83-6 2/122-3

⁹³ Kemankeş Kara Mustafa Paşa (ö.1644).

52-Tokat	Hacı Mehmed ismindeki şahsın vakfi	Mutasarrıf	Molla Mustafa	Dükkan 3 adet	1/103-3
53-Tokat	Dere Suyu Çeşmeleri Vakfi	Mütevelli	Dal? Ali	Çeşme ?	1/130-4
54-Tokat	Ayas Ağa Vakfi	Mütevelli	Mehmed ⁹⁴	Tarım	1/148-4
	Ayas Ağa Vakfi	Mütevelli	Ömer	Tarım	2/198-1
55-Tokat	İlyas Ağa Vakfi	Mütevelli	Mehmed	-	1/156-3
56-Tokat	Hacı Hava Hatun'un Camisi Vakfi	Mütevelli	El hac Halil	Zamanla köhneleşmiş bir evin icaresi	2/131-3
57-Tokat	Hamza Bey Zaviyesi Vakfi	Mütevelliler Ortak	Şeyh Mustafa Şeyh Mehmed	Toprak	2/203-3
58-Tokat	Müsafır Bey Zaviyesi Vakfi	Mütevelli	Peynircioğlu Molla Mustafa	Toprak	2/203-3
	Müsafır Bey Zaviyesi Vakfi	Mütevelli Cabi Zaviyedarı	Mustafa Halife	Toprak	2/-412-3
59-Tokat	Yağıbasan Medresesi Vakfi	Mütevelli	Abdullah	Toprak	2/355-2
	Yağıbasan Huzur? Medresesi vakfi	Mütevelli ve müderrisi	Seyyid Salih	Toprak	3/112-3
	Yağıbasan medresesi vakfi	Mütevelli ve müderrisi	Salih	Toprak	3/312-4
60-Tokat	Defterdar Ebubekir Efendi ve Asiye Hatun Vakfi	Mütevelli	Ali	-	2/360-1
61-Tokat	Ahi Evran Zaviyesi Vakfi	Mütevelli ve zaviyedarı	Osman	Toprak	3/46-1
62-Tokat	Pir Hoca Çelebi Vakfi	Mütevelli eşit ortaklar	Emine binti seyyid Mehmed ve akrabası Emine binti Elhac Halil	Toprak	3/71-3
63-Tokat	Şeyh Ali Tavaşi? Vakfi	Mütevelli	Fatma Hatun	Kıralık Ev	3/399-1
64-Tokat	Hisariye Medresesi Vakfi	Mütevelliler (9 Kişi)	9 Seyyid	Toprak	4/244-3
	Hisariye Medresesi Vakfi	Mütevelli	Ali	Toprak	5/39-1
	Hisariye Medresesi	Mütevelli	Abdülahad	Toprak	5/230-1
	Hisariye Medresesi Nam-ı diğer Emir Hisar	mütevelli	Nazırzade Ali	Toprak	5/322-3
65-Tokat	Acebşir? Zaviyesi Vakfi	Zaviyedarlar	Seyyid Ahmed Seyyid Hasan	Toprak	5/111-2
66-Tokat	Hoca Ali Vakfi	Mütevelli	Hafız Mehmed	-	5/212-4

⁹⁴ Zilde'de sakindi. BOA, SAD, 1/153.

	Hoca Ali Vakfi	mütevelli nazırı	ve Seyyid Süleyman	-	5/280-2
	Hoca Ali Vakfi	Mütevelli nazırı	ve Hafız Mehmed ve Abdurrahman	-	5/296-5
	Hacı ? Ali Vakfı	Mütevelli nazırı	ve Hafız Mehmed	-	5/278-1
67-Tokat	Hoca Münir Zaviyesi Vakfı	Mütevelli	Mustafa Bin Ömer	Toprak	5/286-2
68-Tokat	Hacı Ömer Bağçesi Vakfı	Mütevelli	Monla Ahmed	Bahçe	5/305-1

Tablo 4: Eyalet-i Rum'da Şehirli Vakıflar ve Akarları (1742-1755)

Vakıf Adı Yerler	Vakfın Merkezi	Akar cinsi	Akaratın Bulunduğu
Abdülvahabigazi Zav. V.	Sivas	Arazi	Artukabad, Çorum ve Sivas merkezde
Çilehane Camii Vakfı	Amasya	Arazi	Geldiklan
Kürkçü Paşa Vakfı	Amasya	Arazi	Amasya köyleri
Hızır Paşa Vakfı	Amasya	Hamam	Amasya merkez
Ahmed Çelebi Vakfı	Sivas	Arazi	Mezraa, Arazi Amasya Kalesi civarında, Yeni Müslüman nahiyesi köylerinde
Fağfur Paşa Vakfı	Sivas	Arazi	Tokat ve Kazabad köyleri,
Hüseyin Ağa (Büyük Ağa) Medresesi Vakfı	Amasya	Arazi	Geldiklan köylerinde
Torumtay Medresesi V.	Amasya	Bahçe	Şehirde
Elhac Mahmud Ağa Vakfı	Amasya	Arazi	Merkeze bağlı köylerde
Hızır Bey Hatun Türbesi Vakfı	Amasya	Arazi	Zile
Hasan Ağa ve Firuz Ağa Vakıfl.	Amasya	Arazi	Sonisa kazası köyleri
Yakup Paşa İmaretı V.	Amasya	Dükkân	Şehir merkezi
Pervane Bey Cami Vakfı	Amasya	Arazi	Geldiklan'da köyde
Mehmed Paşa Vakfı	Amasya	Arazi	Akdağ nahiyesi,
		Han	Şehirde
		Arazi	Merkez, Tosya, Kedeğra

		Dükkân	Merkezde
Elhac Mustafa Vakfı	Tokat	Bahçe	
Bazar Camii Vakfı	Çorum	Dükkan	Bazar mahallesinde
Hacı Havva Hatun Vakfı	Tokat	Ev kira	Cedid mahallesinde
Küçük Ali Zaviyesi Vakfı	Sivas	Arazi	Tozanlı nahiyesi köylerinde
Hamza Bey Vakfı	Tokat	Arazi	Kazabad,
Bayazid Paşa İmaretı V.	Amasya	Arazi	Geldiklan nahiyesinde köyde
Yağıbasan Medresesi V.	Tokat	Arazi, Bağ	Kazabad nahiyesinde
Yağcızade Zahide Hatun V.	Tokat	Dükkân	Bakırcılar Çarşısı'nda
Seyyid Yahya Zaviyesi V.	Amasya	Arazi	Akdağ kazasında köyde
Ahi Evran Zaviyesi V.	Tokat	Arazi	Kazabad nahiyesinde köyde
Ahmed Hoca Vakfı	Çorum	Arazi	Merkezde
Abdal Eimme? V.	Çorum	Arazi	Hüseyinabad'da bir köyde
Bayram Paşa Vakfı	Sivas	Hamam, Han	Merkez
Koyun Baba Zaviyesi V.	Çorum	Bağ, Hayvan	Osmancık nahiyesinde
Bayezid Han Vakfı	Amasya	Arazi	Samsun'da köylerde
Mehmed Ağa Vakfı	Sivas	Dükkân	Merkezde
Börekçi Paşa İmaretı V.	Amasya	Arazi	Çorumlu nahiyesinde, Gümüş kazasında köyde, Argoma nahiyesinde köyde
Şeyh Pir İlyas Türbesi V.	Amasya	Arazi	Argoma nahiyesinde
Sultan Alaaddin Darüşşifası V.	Amasya	Arazi	Şehir merkezinde, Argoma nahiyesinde köyde
Köprülü Mehmed Paşa Vakfı	Amasya	Arazi	Turhal kazasında, Merzifon kazası köylerinde

Şeyh Ali Tavaşi? V.	Tokat	Ev ⁹⁵	Şehirde
Şifaiye? Medresesi V.	Sivas	Arazi	Malatya'da köyde
Sivasî Tekkesi V.	Sivas	Arazi	Kazabad köylerinde
Filibelizade Mehmed V.	Tokat	Han	Şehirde
Ahi Paşa Zaviyesi V.	Tokat	Arazi	Artukabad'da köyde,
Seydi Vakfı	Tokat	Arazi	Amasya Ezinepazar'da köyde
Acebşir? Zaviyesi V.	Tokat	Arazi	Zile'de köyde,
Ahi Kamil Zaviyesi V.	Tokat	Pazar yeri	Şehirde pazar yeri icaresi
Ali Paşa Hamamı Vakfı	Tokat	Hamam	Şehirde
Sultan Alaaddin Vakfı	Amasya	Darüşşifa ve kira	Şehirde
Seyyid Mustafa Bey V.	Amasya	Muytafhane	Şehirde
Emine Hatun Vakfı	Amasya	Arazi	-
Firuz Ağa Vakfı	Tokat	Hamam icare	Şehirde
Şeyh Mehmed Vakfı	Sivas	Arazi	Merkez köyünde
Acem Melik Zaviyesi V.	Sivas	Arazi	Merkez köyünde
Şemseddin Zaviyesi V.	Sivas	Arazi	Şehirde
Ahmed Ağa Vakfı	Sivas	Arazi, çiftlik, mezra	Sivas kazasında
Emir Arif Zaviyesi V.	Sivas	Arazi	Merkez köyünde
Baba Şahin Zaviyesi V.	Sivas	Arazi	Merkez köylerinde
Tura? Sinan Vakfı	Sivas	Arsa	Şehirde
Ayas Ağa Vakfı	Tokat	Arazi	Tokat'a bağlı köyde,
Müsafirin Zaviyesi V.	Tokat	Mazraa	Kazabad'da köyde
Hacı Ömer Bağçesi Vakfı	Tokat	Bahçe	Tokat'ta şehirde

---

⁹⁵ Kiralık

HARİTA: Eyalet-i Rum Şehirli Vakıfların Akarat Bölgeleri*

* Karşılaştırmamız: Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek...*, Ekler, Harita I.